

TIPOLOGIJA JEZIČNOGA KALKA

ŽARKO MULJAČIĆ

Iako se obično drži da je Wilhelm von Humboldt učenjem o »*innere Sprachform*« (u djelu o jeziku kawi s otoka Jave, objavljenom posthumno 1836. god.) započeo znanstvenu diskusiju o kalku, prvi lingvist koji je izričito tretirao probleme u vezi s kalkom bio je R. Heinzel. Nije nam namjera da pišemo historijat skoro stoljetnih napora evropskih i američkih lingvista na tom području, jer je to odlično uradio, za period od 1875. do 1948., njemački germanist Werner Betz u uvodu jedne svoje studije gdje je, na osnovu usporedne analize jedne starovisokonjemačke »Regule sv. Benedikta« i njena latinskoga predloška, uspio da dade dotada najbolju tipologiju kalka.¹

Kalkom su se zanimali što praktički, što teoretski i praktički svi važniji lingvisti koji su se bavili problemima jezika u kontaktu. Od starijih to su, između ostalih, bili: H. Paul,² A. Meillet,³ K. Sandfeld-Jensen,⁴ O. J. Tallgren Tuulio,⁵ B. Unbegaun,⁶ C. Tagliavini,⁷ B. Migliorini,⁸ E. Back,⁹ O. Jespersen¹⁰ i M. Deanović,¹¹ a od mladih, pored

¹ W. Betz, o. c. 1, str. 9—32. Na str. 29 i d. B. se osvrnuo na sklonosti evropskih jezika prema kalkiranju s osobitim obzirom na germanske. Evropeiziranju je najjače izložen bio engleski, a najmanje islandski. Između ta dva ekstrema poredani su holandski, njemački i tri skandinavska jezika.

² Usp. W. Betz, o. c. 1, str. 17.

³ Usp. A. Meillet, »Sur le bilinguisme«, *Linguistique historique et linguistique générale t. II*, Paris 1936, str. 99 i d.

⁴ K. Sandfeld-Jensen, »Notes sur les calques linguistiques«, *Festschrift Vilhelm Thomsen*, Leipzig 1912, str. 166—173. Ostala djela v. u U. Weinreich, o. c. 6, str. 139.

⁵ O. J. Tallgren Tuulio, »Locutions figurées calquées et non calquées«, *Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors IX* (1932), 279—284.

⁶ B. Unbegaun, o. c. 4 i 5.

⁷ C. Tagliavini, *Introduzione alla glottologia*, vol. I, Bologna 1963⁵, str. 475—482.

⁸ B. Migliorini, »Calco e irradiazione sinonimica«, *Saggi linguistici*, Firenze 1957, str. 10—22.

⁹ E. Back, *Wesen und Wert der Lehnübersetzungen*, Giessen 1935.

¹⁰ O. Jespersen, *Language. Its Nature, Development and Origin*, London 1949, str. 215.

¹¹ M. Deanović, »Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici«, *Archivum romanicum XVIII* (1934), str. 129—142.

već spomenutog W. Betza,¹² U. Weinreich,¹³ E. Haugen,¹⁴ V. Vinja,¹⁵ K. Schumann¹⁶ i dr. Uz spomenute autore u čijim radovima prevladava teoretski momenat postoje i drugi koji su praktički proučavali kalkove u raznim književnim jezicima i dijalektima odnosno u djelima pojedinih pisaca.¹⁷

U osnovnim pitanjima (npr. u općoj definiciji kalka) postoji uglavnom slaganje. U to se možemo uvjeriti ako pregledamo odjeljke posvećene kalku u rječnicima lingvističkih termina, priručnicima iz opće lingvistike ili pojedinih lingvističkih disciplina¹⁸ i u boljim jedno-

¹² V. i W. Betz, *Der Einfluss des Lateinischen auf den ahd. Sprachschatz I. Der Abrogans*, Heidelberg 1936; Id., »Zur Erforschung des 'inneren Lehnguts'«, *Cinquième Congrès International de Linguistes. Réponses au Questionnaire*, Brugge 1939, str. 33—35.

¹³ U. Weinreich, o. c. 6, *Usp. bibliografiju, ib.*, str. 145. Novije radove v. Id., »Research Frontiers in Bilingualism Studies«, *Actes du Huitième Congrès International des linguistes*, Oslo, 5/8—9/8 1957, Oslo 1958, str. 786—797.

¹⁴ E. Haugen, o. c. 2; Id., *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*, Philadelphia 1953.

¹⁵ V. Vinja, »Alcuni tipi di incroci linguistici neolatino-slavi«, *Studia romanica zagrebiana II* (1957), str. 31—44.

¹⁶ K. Schumann, o. c. 3.

¹⁷ Za alpsko područje v. C. Tagliavini, o. c.; za Južnu Italiju v. G. Rohlf's, »Italianismi o grecismi? Contributo alla scienza del calch linguistici«, *ZFLMS IV—V* (1961—1962), str. 282—288; za razne evropske i američke jezike (osobito za jidiš) v. U. Weinreich, o. c. 6; za slavenske jezike v. B. Unbegaun, o. c. 4 i 5, i K. Schumann, o. c. 3; za američkonorveški v. E. Haugen, o. c.; za suvremeni talijanski v. T. de Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari 1963, str. 102, 165, 251—252, 352; za suvremeni njemački književni jezik usp. Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950, §§ 360, 379—490, 502; za regionalni njemački jezik u Alzasu i Loreni usp. D. Magenau, *Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache im Elsass und in Lothringen*, Mannheim 1962, str. 34 i d.; za suvremeni njemački postoji i šapirografirana disertacija Renate Kamb Spies, *Lehrprüfungen der deutschen Sprache*, Tübingen 1962, do koje nisam uspio doći.

Za kalkove u francuskom usp. S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berne 1959², str. 42, 203—209, 257, 270, 275, 294, 314. Za kalkove u raznim evropskim jezicima, među ostalim u skoro svim slavenskim i u litavskom v. još i A. Pagliaro — W. Belard, *Linee di storia linguistica dell'Europa*, Roma 1963, str. 192 i d.

Za područje naše zemlje postoje pored rada V. Vinje spomenutog u bilj. 15, i: V. Vinja, »Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića«, *Zbornik radova. Filozofski fakultet, Zagreb 1951*, str. 547—506; V. Vinca, »Rječničke posebno terminološke osobine 'Kraglškoga Dalmatina'«, *Radovi, Filozofski fakultet u Zadru. III* (1962), str. 66—83; O. Jašar Nasteva, »Makedonskite kalki od turskiot jazik«, *Makedonski jazik XIII—XIV* (1962—1963), str. 109—172.

¹⁸ J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, Paris 1951³, str. 41—42 (ne poznaje naziva za engleski); F. L. Carreler, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid 1962², str. 77; B. Migliorini, *Linguistica*, Firenze 1950², str. 70; W. Porzig, *Das Wunder der Sprache*, Bern 1950³, str. 267—270, 387; Ch. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York 1958, str. 411—416; S. Ullmann, *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford 1964, str. 112, 165—167, 171, 180, 209, 225—226; Id., *Language and Style*, Oxford 1964, str. 81—82, 219—220, 225—228, 232, 235—237.

jezičnim rječnicima.¹⁹ Neslaganja počinju međutim kad se stanu proučavati i definirati razni tipovi i podtipovi kalkova. Često i vrlo ugledni lingvisti dvoume kamo bi svrstali kakav konkretni primjer kalka. Teškoće u praktičnom radu rezultat su principijelnih neslaganja, zbog čega na ovom području ne postoji ni adekvatna terminologija za sve moguće slučajeve. Često se dešava da pojedini lingvisti ne znaju što o tom problemu misle njihovi inozemni kolege. Svjetski lingvistički kongresi kao najpogodnija tribina za upoznavanje suprotnih gledišta i razmjenu iskustava relativno su se malo, obično samo nuzgred, bavili problemima kalka (tako na primjer Drugi međunarodni kongres lingvista u Ženevi 1931. god.,²⁰ Treći u Rimu 1933. god.,^{20a} Peti međunarodni kongres lingvista u Bruxellesu 1939. god., prekinut zbog izbijanja rata,²¹ Sedmi međunarodni kongres lingvista u Londonu 1952. god.²² i Osmi u Oslu 1957. god.²³). Ta razmimoilaženja i nisu baš jednostavna, jer se osnivaju na različitim pristupima nekim bitnim pitanjima suvremene lingvistike kao što su odnos sinkronijskog i dijakronijskog proučavanja jezika, pitanje najmanje značenjske jedinice — riječ, monem ili sem, opravdanost razlikovanja gramatičkog i leksičkog područja u studiju jezičnih dodira, područje rada sintagmatike itd.

Sigurno je da sve te razlike u gledanju otežavaju rad na istraživanju kalkova i u našoj zemlji pa mislimo da neće biti na odmet da kritički razmotrimo klasifikaciju raznih tipova kalkova u nekoliko novijih djela. Kako se o nekima od njih ovdje prvi put na našem jeziku piše, prinuđeni smo da predložimo nove termine i da već postojeće koje su stvorili naši prethodnici (kao *prevedenica*, *semantička posuđenica*²⁴ i dr.) što preciznije upotrebljavamo, suzujući značenje koje su im oni pridavali kako bi se bolje uklopilo u okvir suvremene tipologije kalka.

¹⁹ B. Migliorini, *Vocabolario della lingua italiana*, Torino 1965, str. 202; *Dizionario Garzanti della lingua italiana*, Milano 1965, str. 274 i dr.

²⁰ Usp. O. J. Tallgren Tuulio, o. c.

^{20a} Usp. M. Deanović, o. c.

²¹ W. Betz, o. c. u bilj. 12.

²² Govorio je Holandanin J. Engels o »*Les calques et la méthode comparative*« u sekciji B na temu: *What contributions to comparative linguistics are to be sought from... semantics?* Usp. *Proceedings of the Seventh International Congress of linguists, London 1—6 September 1952*, London 1956, str. 411—423.

²³ E. Haugen, o. c. 2.

²⁴ Prvi termin predložio je P. Skok, »Uslovi života glagoljice«, *Slovo III* (1953), str. 50—63, dovodeći u vezu čakavski *prvi dan* »ponedjeljak« s furlanskim *prindi*. Za drugi v. M. Deanović, o. c.

Od pet spomenutih novijih autora tipove: učeni kalk i pučki kalk upotrijebio je jedini V. Vinja ugledajući se u tom detalju u B. Unbegauna.²⁵

W. Betz je u svom radu (1949) rastumačio najprije, uz mnoštvo primjera iz raznih, uglavnom germanskih jezika, 19 kalkoloških termina koje su upotrebljavali njemački lingvisti prije njega, ukazao je kako su neki od njih zapravo sinonimi a neki suvišni te se konačno odlučio za 6 termina koji obuhvaćaju sve u to doba poznate tipove kalka. Kako su ti termini glagolske imenice, ne možemo ih doslovno prevoditi već se moramo poslužiti najbližim terminima ili se izraziti opisno. Njemačke nazive donosimo u zagradi. Za svaki tip dajemo po primjer.²⁶

- 1) Doslovna prevedenica (ili kraće prevedenica): njem. *Umstand* prema lat. *circumstantia* (*Lehnübersetzung*);
- 2) Djelomična prevedenica: njem. *Halbinsel* prema lat. *paeninsula*. Lat. riječ doslovno znači »skoro otok« (prema tome francuska riječ *presqu'île* ide u prvi tip) (*Lehnübertragung*);
- 3) Formalno nezavisan neologizam: njem. *Umwelt* prema franc. *milieu* (*Lehnschöpfung*);
- 4) Semantička posuđenica: njem. *Geist* »duh« počeo je u određenoj epohi da pod utjecajem franc. *esprit* znači i »duhovitost« (*Lehnbedeutung*);
- 5) Frazeološki kalk: njem. *den Hof machen* prema franc. *faire la cour* »udvarati se« (*Lehnwendung*);
- 6) Sintaktički kalk: njem. *das ist meines Amtes* prema lat. *hoc mei officii est* (*Lehnsyntax*); tu je njemački genitiv stvoren prema latinskome.

Prvi tip sadrži po Betzu dva podtipa:

- 1a) Prevedenica koja bogati sistem jezika primaoca: got. *armahairtei* prema lat. *miser cordia*. Gotska riječ ne bi, bez stranog upliva, bila mogla nastati ni što se tiče njene forme, ni što se tiče njena sadržaja (*bereichernde Lehnübersetzung*).

²⁵ Usp. V. Vinja, o. c. u bilj. 17. Vinja pozna lesikološke, frazeološke i sintaktičke kalkove. Pučke i učene kalkove našao je samo u prvim dvjema tipovima.

²⁶ W. Betz, o. c. 1, str. 24 i d.

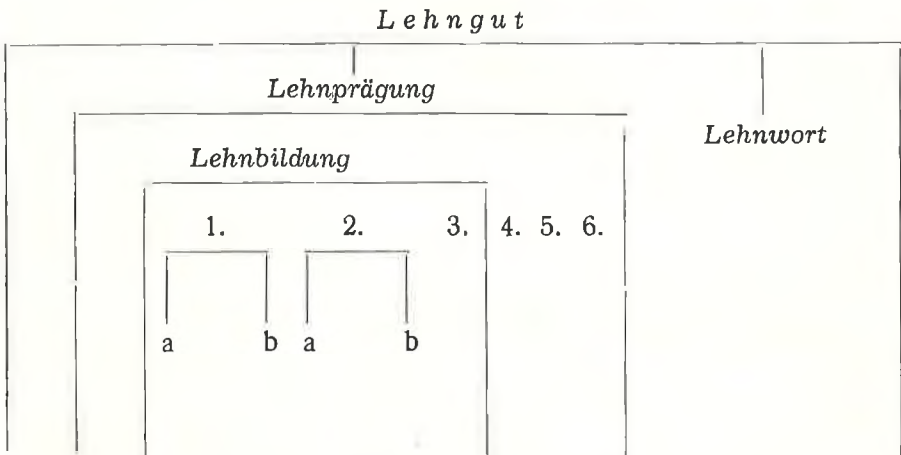
- 1b) Prevedenica koja samo razvija latentne mogućnosti u jeziku primaocu pod utjecajem jezika davaoca: stvnj. *herizogo* prema grčkom *στρατηλάτης*; s napomenom da je svaki germanski jezik mogao od vlastitih riječi koje znače »vojska« i »vući« stvoriti termin koji bi u nvnj. doslovnom prijevodu glasio *Heerzieher*, tj. *Herzog* (*entwickelnde Lehnübersetzung*).

Po istom kriteriju i drugi tip sadrži dva podtipa:

- 2a) njem. *Fegefeuer* prema lat. *purgatorium*;
 2b) njem. *Vaterland* prema lat. *patria*.

Betz tih šest tipova dijeli na dvije grupe: u prvoj (tipovi 1 do 3), koju zove *Lehnbildung*, stvaraju se pod stranim utjecajem nove forme i novi sadržaji. Tu bismo grupu mogli nazvati *formalno-značenjske* tvorbe. U drugoj su grupi tipovi 4 do 6. Za nju Betz ne predlaže posebna naziva jer nije homogena. Obje grupe podređuje višoj grupi *Lehnprägung*, koju bismo mogli nazvati *kalk*. Ta grupa i njoj paralelna grupa posuđenica (*Lehnwort*), tvore zajedno *Lehngut*, tj. posuđeno jezično blago.

Imamo prema tome ovu shemu:

Betzu je prigovoreno što u njegovoj tipologiji nema mjesta za tzv. poluposuđenice (*Teillehnwort*), tj. takve složenice u kojima je osnova domaćeg podrijetla, a afiks stranoga ili obratno. On se, naime, svjesno odrekao toga tipa jer je pojmove »domaći« i »strani« shvaćao dijalektički; vrlo je teško znati, naime, kad su »strani«

elementi (npr. kakav posuđeni sufiks koji je u jeziku-primaocu postao produktivan i s »domaćim« osnovama) stekli pravo građanstva u kojem jeziku i kad su proširili opseg onoga što se dotada smatralo »domaćim«. Pošto je u većini takvih riječi, osim u nekoliko najstarijih, »strani« elemenat već bio postao »domaći«, Betz klasificira takve riječi u tip 1. ili 2., već prema tome s koliko vjernosti »autohtoni« prevedeni dio reproducira svoj strani predložak.²⁷

U. Weinreich je pisao o tipovima kalkova u raznim radovima, od kojih je najpoznatija njegova knjiga *Languages in Contact* što je izašla u prvom izdanju u New Yorku 1953. god., a pretiskana je bez promjene 1963. god. u Haagu. Weinreich, koji se nerado služi francuskim terminom *calque*, upotrebljava uobičajene anglosaske opisne termine, ponekad u bilješci spominje nove termine koje je upotrijebio američki lingvist norveškog podrijetla E. Haugen, a ponekad i ne pokušava da dađe poseban termin. Kod njega su rezultati interferencije koji dolaze u obzir za našu temu raspoređeni u dvjema poglavljima: u pogl. 2. 4 govori se o leksičkoj,²⁸ a u prethodnom poglavlju 2. 3 o gramatičkoj interferenciji.²⁹ Kad proučava preuzimanje stranih morfema (taj termin znači kod Weinreicha ono što Martinet zove *monem*) govori o jeziku-davaocu (*source language*) i jeziku-primaocu (*recipient language*) a kad proučava supstituciju stranih morfema razlikuje jezik-model (*model language*) i jezik-repliku (*replica language*).

Neki Betzovi tipovi odgovaraju Weinreichovima. Imamo tako:

1) *loan translation proper*, 2) *loan rendition*, 3) *loan creation*, 4) *semantic loan*, *semantic extension* ili *loan meaning*. Weinreich ne pravi razlike između složenica, fraza i sintaktičkih obrata pa zato ne uvodi tipove 5. i 6. a primjere koje bi Betz svrstao u te tipove meće u tipove 1. ili 2. Tip 4. postoji najčešće kod jednostavnih riječi (npr. kad jakutska imenica *tuhym* koja je nekad značila samo »razina vode« pod utjecajem ruskog *úroveň* dobiva novu apstraktnu nijansu značenja »nivo«). Kod *compound words and phrases* (gdje *phrase* znači »rečenica« s primjedbom da se i čitave poslovice mogu manje više vjerno kalkirati) ta je promjena također često prisutna.

Primjere u kojima je jedan dio preuzet, a drugi preveden Weinreich zove *h i b r i d n e s l o ž e n i c e* (*hybrid compounds*), a spominje i Haugenov naziv *loanblends*. Taj se tip kod izvedenica dijeli na dva podtipa: prvi (bez posebna naziva) kad je osnova preuzeta (posuđena), a afiks zadržan (npr., u američkom jidišu *farpojzenen* »otrovati«, gdje je osnova zapravo adaptirani engleski glagol *to poison*) i drugi koji zove *interlingual portmanteau* u kome je afiks nepotrebno posuđen (kolokv. njem. *Futterage* prema franc. *fourrage*). Konačno, spe-

²⁷ Id., *ib.*, str. 26 i d.

²⁸ U. Weinreich, o. c. 6, str. 47—53.

²⁹ Id., *ib.*, str. 38—44.

cijalni tip hibridnih složenica tvore primjeri u kojima je isti element dva puta izražen: i posuđen, i preveden (npr. američkotalijanski *canabuldogga* »buldog« gdje je *cana-* u značenju »pas« isto što i *dog*). Taj tip zove V. Vinja *tautološka hibridna složenica*.³⁰

Sve posuđene elemente zove Weinreich *transfers* (i sl.), a za prevedene (tj. kalkove) nema zgodnijeg termina od *loan translations* uz koji spominje i Haugenov *novation*. Leksičke kalkove definira kao *reproduction in terms of equivalent native words*.

U jednoj knjizi koju je E. Haugen objavio iste godine poslije Weinreichove susrećemo nove termine: *homophonous loanshift extension* i *homologous loanshift extension*. Radi se o pojavi koja je obično moguća kod veoma srodnih jezika. U prvom slučaju riječ jezika-replike pod utjecajem oblikom (ali ne i značenjem) jednake ili slične riječi iz jezika-modela dobiva uz postojeće i značenje svoga predloška, npr. američkonorveški *fil* nekada je značio samo »turpija«, a danas znači i »oranica« prema engleskom *field*. U drugom slučaju ne samo forme nego i značenja dviju riječi prije kontakta bili slični. Tako se dogodilo da je američkonorveški *korn* »raž« pod utjecajem američkoengleskog *corn* počeo značiti i »kukuruz«.³¹

Na lingvističkom kongresu u Oslu 1957. god. E. Haugen se usput u 8. glavi svoga referata osvrnuo na klasifikaciju raznih vrsta jezične interferencije pa je tu rezimirao novine koje je sam unio u tu problematiku u raznim svojim prethodnim radovima, a osobito u recenziji djela njemačkog anglista H. Gneussa *Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altenglischen*. Posuđenicu koju zove *loanword* definira kao *imported lexeme*, a za kalkove (*loanshifts*) kaže da su to domo-rodački leksemi koji stoje kao zamjena stranih (*»which are substituted for the foreign one«*). Taj naziv koji doslovno znači »pomak (misli se značenja) izazvan posuđivanjem« obrazlaže time što kalkiranje *»involves a shift in the meaning (context) of native lexemes«*. Betzov tip *Lehnschöpfung* zove i n d u c i r a n a t v o r b a (*induced creation*), a ne *loan creation* kao U. Weinreich, jer drži da zadnji termin bolje odgovara za prevedenice. Semantičke posuđenice zove *loan extensions*, a spominje i uobičajeniji naziv *semantic loans*. Što se tiče hibridnih posuđenica (*hybrid loans*) koje bi H. radije zvao *loanblends*, dvoumi da li da ih tretira kao poseban tip, jer su najčešće (iako se to teško može dokazati, jer nam prošlost nije dobro poznata) zapravo rezultat dvaju sukcesivnih posuđivanja.³²

³⁰ V. Vinja, o. c. u bilj. 15. Vinja pozna još dva tipa: netautološka hibridna složenica i kontaminacija. Svi navedeni primjeri nisu kalkovi a od onih koji jesu svi se ne mogu svrstati pod jedan Schumannov tip. Neke od njih nije moguće svrstati u Schumannove tipove.

³¹ E. Haugen, o. c. u bilj. 14. Te podtipove prihvaća, i pored kritike, K. Schumann, o. c. 3, str. 68 i d.

³² E. Haugen, o. c. 2, str. 777 i d. Usp. bilj. 44.

Posljednji klasifikator kalka berlinski slavist K. Schumann (koji je, uzgred budi rečeno, objavio prije toga monografiju o novom tipu kalka koji je otkrio proučavajući starocrkvenoslavenske prijevode s grčkoga)³³ dijeli kalkove (*Lehnprägungen*) u dvije nejednake grupe A. Pravi (čisti) kalkovi [*Eigentliche (reine) Lehnprägungen*] (tip 1—8) i B. Mješoviti tipovi kalkova (*Lehnprägungs — Mischtypen*) (tip 9—10). Skoro svaki tip sadrži dva ili više podtipova. S pravom je isključio tip *Lehnschöpfung*, jer se tu ne oponaša strani predložak, već se potpuno nezavisno od njega stvara nova riječ za dotada nepoznati strani termin, a samo kulturnohistorijska istraživanja mogu utvrditi odakle je pojam došao (u slučaju *Umwelt* iz Francuske).³⁴

Osvrnut ćemo se ukratko na Schumannovu tipologiju. Gdje nam je tip otprije poznat nećemo — kratkoće prostora radi — davati uvijek primjera.³⁵

- 1) Formalno-značenjske tvorbe (*Lehnbildungen*), v. Betzove tipove 1. i 2.:
 - a) *Prevedenice (Lehnübersetzung)*;
 - b) *Djelomične prevedenice (Lehnübertragung)*;
- 2) Semantičke posuđenice (*Lehnbedeutungen*):
 - a) *Sinonimne semantičke posuđenice (Synonyme Lehnbedeutung)*, v. Betzov 4. tip; razni evropski jezici obogatili su svoj naziv za »krilo (ptice)« nijansom »krilo voj-ske« po uzoru na lat. *ala* koji je imao obje nijanse;
 - b) *Složenice — problematične semantičke posuđenice (Gliederübersetzte Lehnbedeutung)*. Njem. *Raumforschung* u značenju »svemirsko istraživanje« nastalo je ugledanjem u engl. *space research* pri čemu nije jasno da li je prvi član složenice *Raum* dobio novo značenje (uz starije »prostor«) ili je tkogod engleski izraz jednostavno čitav preveo ne znajući da već postoji njemački izraz *Raumforschung* u značenju »*Wissenschaft von der planvollen Ordnung des Lebensraums*«. U potonjem slučaju ovaj bi primjer spadao u tip 1a;
 - c) *Homofona semantička posuđenica (Homophone Lehnbedeutung)*;

³³ K. Schumann, *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*, Wiesbaden 1958.

³⁴ K. Schumann, o. c. 3, str. 66.

³⁵ Svi su primjeri Schumannovi osim onih pod 3) i 7e) koji su naši.

- d) Homologna semantička posuđenica (*Homologe Lehnbedeutung*); Primjere za c) i d) dao je Haugen, v. naprijed;
- 3) Kalkirana tvorba riječi (oba člana) *Lehn-Wortbildung*, npr. *paromlin* prema njem. *Dampfmühle* (postoji i prevedenica *parni mlin* kod koje nije provedena kompozicija po tipu 3);
- 4) Kalkirana tvorba riječi (*jedan član*). Taj član, preveden u nizu dvočlanih složenica-prevedenica, postaje produktivan i u sintagmama u kojima drugi član nije kalkiran (*Lehnwortbildungstyp*). Npr. ruski prefiks *so-*, upotrijebljen najprije u kalkovima iz latinskoga, francuskoga, njemačkoga i grčkoga (preko stsl.): *sovremennik*, *součénik*, *sodokladník*, *sotrudník* itd., spaja se i samostalno: *sobutyl'nik* »drug u pijanstvu«¹ itd.;
- 5) Morfološki kalk (*Lehn-Form*):
- a) Kalkirana forma (*Übersetzung mit Lehn-Form*): stsl. ima često *nebesa* u pluralu u značenju »nebo«² prema grčkom *οὐρανοί*;
- b) Posuđenica s kalkiranom formom (*Lehnwort mit Lehnform*): ruski *amury* »ljubakanje«³ prema francuskom *les amours* mnogo je običniji od forme u singularu *amur*;
- c) Prevedenica s kalkiranom formom (*Lehnübersetzung mit Lehnform*): stsl. *vūselenaja* »svemir«, pri čemu za ženski rod nije bilo važno postojanje ženske imenice *zemlja* već ženski rod grčkog uzorka *ἡ οὐραμένη*;
- d) Semantička posuđenica s kalkiranom formom (*Lehnbedeutung mit Lehnform*): hrv. naziv za dječju bolest *kozice* u pluralu je kao i njem. *Pocken*, koji u Južnoj Njemačkoj znači i »kozice«, jer je tamo zbog prelaska početnih medija u *tenuis* plural od (*Ziegen*)*bock* postao homonim plurala od *Pocke*;
- 6) Perifrastični morfološki kalkovi (*Lehn-Formumschreibung*): makedonski ima, uz slavensku formu perfekta, npr. *jas sum došol* »došao sam«, i kalkiranu *imam dojde-no* prema rumunjskome *am venit*;

7) Sintaktički kalkovi (*Lehnsyntax*):

- a) Sintaktička funkcija jedne riječi (*Syntaktische Lehnfunktion eines Wortes*): maked. prijedlog od uje-dinjuje, (pod albanskim, rumunjskim i pučkogrčkim utje-cajem) i funkciju izumrlog iz; npr. *izlaze od soba »izašao je iz sobe«*;
- b) Posuđenica sa sintaktičkom funkcijom (*Lehnwort mit syntaktischer Funktion*): maked. veznik *oti »da«* koji uvodi izrične rečenice posuđen je iz književnoga grčkog ὅτι;
- c) Kalkirana upotreba padeža, vremena, nači-na i roda glagola (*Syntaktischer Lehngebrauch von Kasus, Tempus, Modus, Genus Verbi*): češki *on nemá sestru* (s akuzativom) uz bolji: *on nemá sestry* (s genitivom) tu-mači se kao plod njemačkoga : *Er hat keine Schwester*;
- d) Kalkirani sintaktički obrati (*Syntaktische Lehnkonstruktion*) npr. apsolutni padežni obrati u raznim jezicima po uzoru na latinski ablativ apsolutni;
- e) Kalkiran red riječi (*Lehn-Wortstellung*): usp. u Dubrovniku *kafa bijela, menestra zelena* i sl. prema tali-janskome;

8. Frazeološki kalk (*Lehnwendung*); v. Betzov tip br. 5;

9. Mješoviti tipovi kalkova sa stranim elemen-tom (*Mischtypen mit Fremdelement*):

- a) Poluposuđenica (*Teillehnwort*): češki *bavlna »pa-muk«* po uzoru na njem. *Baumwolle*; time što je prvi dio preuzet u skraćenoj formi *ba*, a drugi dio preveden s *vlna »vuna«*;
- b) Frazeološki kalk sa stranim elementom (*Lehnwendung mit Fremdelement*): ruski *stroit' kury komu »udvarati se nekome«* prema franc. *faire la cour à quelqu'un*. Oblik *kury* u toj frazi jedini je slučaj upotrebe te riječi u ruskom jeziku, koja nije posuđenica, jer nikad ne dolazi sama. Sporedno je pri tome što je iz nepoznatih razloga ta riječ dobila u ruskome pluralsku formu;

10) Tautološke posuđenice i tautološki kalkovi (*Lehnliedzusatz*):

- a) **Tautološki kalk** (*Uebersetzung mit Lehngliedzusatz*): stosl. *gověinŭ* odgovara po značenju grčkom pridjevu εὐλαβής »blag«. U stosl. prijevodima nalazimo i tvorbu *dobrogověinŭ*, gdje je naknadno prvi dio grčke riječi εὐ »dobro« kalkiran i nepotrebno spojen s *gověinŭ*;
- b) **Tautološka posuđenica** (*Lehnwort mit Lehngliedzusatz*): ruski *admiraltejstvo* (prema hol. *admiraliteit*) sa drži uz hol. sufiks *-teit* i ruski sufiks *-stvo* koji isto znači (N. B. *-tejstvo* < *-teitstvo*).

Na kraju Schumann piše da se pored već spomenute podjele na dvije grupe izneseni tipovi mogu podijeliti u dvije klase. U prvu, koju zove *Inhaltslehnprägung*, idu tipovi koji se tiču značenja ili funkcije domaćega »glasovnog materijala«, tj. monema (to su tipovi: 2abcd, 7a i 7c). U drugu, koju zove *Bildungslehnprägung*, idu tipovi koji se odnose na tvorbu i spajanje »glasovnog materijala« (to su: 1ab, 3—6, 7d, 7e, 9—10). Kako se vidi, ispao je tip 7b, koji je po našem mišljenju čista posuđenica. U zaključku Schumann definira kalkove kao »*diejenigen fremdsprachlichen Einflüsse, die in der Übernahme fremder Bildungsmuster oder fremder Inhalte oder Inhaltskombinationen bestehen*«.

Ako nakon iznesenoga razmislimo što je zajedničko svim tipovima kalkova, vidjet ćemo da je to prenošenje odnosa između najmanje dva elementa iz jezika-modela u jezik-repliku. Kalkirati se, naime, ne može ono što je »*non analysable*«, kako je već 1932. utvrdio B. Unbegaun.⁸⁶ Kalkirati se prema tome mogu samo dvomonemski i veći lingvistički znakovi ili oni jednomonemski lingvistički znakovi kojih se značenje sastoji od najmanje dva sema.⁸⁷ Ne može se tvrditi da je

⁸⁶ B. Unbegaun, o. c. 4: »Le calque est un emprunt de la forme interne. Il n'est donc possible que là où la forme interne du mot est immédiatement perceptible. Les mots pour lesquels cette forme échappe ou n'apparaît qu'à l'examen ne se prêtent pas à être calqués... Il importe peu que la forme interne corresponde à une étymologie vraie ou fausse. L'étymologie populaire, qui n'est autre chose que l'attribution arbitraire d'une forme interne à un mot qui n'en avait pas, suffit à rendre le mot susceptible d'être calqué.«

⁸⁷ Usp. C. Tagliavini, o. c., str. 480 (kako je lat. *dominus* dobio u srednjem vijeku uz značenje »gospodar« i značenje »Gospod« pod utjecajem slične promjene u grčkome, u koji je došla iz hebrejskoga). Interesantne moderno protumačene primjere daje A. de Vincenz, »Methodisches zur Frage der frühesten Beziehungen zwischen den slavischen und den romanischen Sprachen«, *Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati*, str. 118—122. Da riječi koje prevode sredovječni lat. *caelum* u više jezika znače istodobno i »*sky*« i »*heaven*«, nije samo po sebi razumljivo za što je najbolji dokaz engleski, koji umjesto jednoga termina s više semova ima te dvije riječi.

nešto kalk ako se prethodno nije ustanovilo da je isključena tvorba po domaćim principima ili polsemija, nastala semantičkom analogijom bez stranog utjecaja. Za svaki jezik i za svaku njegovu epohu treba pojave za koje postoji sumnja da su kalkovi posebno studirati, jer isti rezultat može u nekom jeziku (ili u jednoj njegovoj fazi) biti kalk, a u drugom samostalna pojava. Ne treba zaboraviti da se samostalne pojave mogu paralelno razviti u više jezika (poligeneza)³⁸ i da kalk u nekom jeziku (odnosno u pojedinim njegovim dijalektima) može biti i plod ukrštanja više stranih uzora (npr. *vjerovnik* u nas na Primorju najvjerojatnije imitira tal. *creditore*, a u Posavini njem. *Gläubiger* (koji je sa svoje strane kalk prema lat. *creditor*).³⁹

Naći će se ponekad i kalkovi kod kojih odnos iz jezika-modela nije savršeno reproduciran ili nam se u prvi mah barem tako čini. Razlozi toga stvarnog ili prividnog neslaganja mogu biti različiti:

- 1) Nepoznati dvojezičnjak koji je prvi stvorio neku prevedenicu mogao je nesvjesno pogrešno identificirati jedan ili više njenih dijelova u jeziku-modelu. *Lavoslav* i *Dragutin* pogrešno se vezuju za *Leopold* i *Karlo*,⁴⁰ a dubrovačka *kućica* »četrvtasta rupa za sađenje povrća« nema etimološke veze s *casetta* nego s *capsetta* (točnije s raguzejskim refleksom druge riječi u doba zbrke izazvane degeminacijom);⁴¹
- 2) Dvojezičnjak može svjesno ili nesvjesno izmijeniti jedan ili oba elementa koja želi prevesti, bilo da ih prevede aproksimativno, bilo da ih prevede i posudi istodobno (tautologija);
- 3) Lingvist može uzor tražiti u pogrešnom jeziku. Npr.: *Poluotrovo* može biti rusizam ali i prevedenica prema *Halbinsel*, a *poluotok* djelomična prevedenica prema *paeninsula* ili *peninsula*, barem u Dalmaciji;⁴² oboje je moglo nastati i samostalno, ali kasni datum nas upućuje na kalkiranje;
- 4) Može se desiti da se u jeziku-modelu u toku vremena skрати predložak koji je ranije, dok je bio potpun, kalkiran. Schumann se muči da objasni *sveučilište* od *Universität* (gdje ne postoji uzor za *učilište*)⁴³ gubeći iz vida da su se te ustanove ranije zvale: *universitas litterarum* ili *universitas studiorum* (talijanski još i danas *università degli studi*);

³⁸ Usp. G. Rohlfs, o. c., str. 288.

³⁹ Usp. B. Unbegaun, o. c. 4, str. 24; o. c. 5, str. 143 (ispravljeno).

⁴⁰ B. Unbegaun, o. c. 4, str. 27.

⁴¹ Ž. Muljačić, »Etimološkijske i leksikološkijske bilješke«, *Godišnjak IV. Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2* (1966), str. 108—110.

⁴² Usp. ARj., s. v.

⁴³ K. Schumann, o. c. 3, str. 86.

- 5) Može se desiti da u jeziku-modelu u toku vremena nestane predložak s koga je neki drugi jezik kalkirao;
- 6) Kod poluposuđenica (koje bismo mogli zvati i polukalkovi) treba razlikovati dva slučaja: a) kad je strani element moguć jedino u tom kontekstu (tip 9b); b) kad je moguć i drugdje. U tom slučaju radi se o integriranoj posuđenici koja se sa staništa današnje sinhronije ponaša kao baštinjena riječ. Najčešće su takve riječi posuđene najprije same, a tek onda u frazi.⁴⁴ Sigurno je da su Hrvati prije preuzeli riječ *moda*, a tek onda frazu *visoka moda* prema tal. *alta moda*. Stoga predlažemo da se takvi slučajevi tretiraju kao tip 1. Oni zanimaju međutim i Schumannov tip 2, jer novi, dotada nepoznati kontekst u kome se našla domaća riječ *visok* izaziva i kod nje sitne, ali ipak važne promjene u značenju. Dosada su visoki mogli biti kuća, čovjek, stablo, škola, nauka, politika, cijena, ličnost itd. a sada, evo, i moda.

Stvar je dalje znanstvene diskusije bi li trebalo da se odvoje kao poseban tip kalkovi koji pogrešno prevode svoj uzorak ili neki njegov dio. Moglo bi se misliti i na poseban tip kad je, pod stranim utjecajem, došlo do promjene u hijerarhiji semova (tako je, na pr. furlanski refleks od lat. *ROSA* dobio značenje »cvijet« i utjecao na okolne slovenske dijalekte gdje *rūōža* više ne znači »ruža«).⁴⁵

U zaključku možemo reći da se Schumannova tipologija, uz navedene primjedbe i dopune i uz eventualne nove dopune izazvane praktičnim potrebama može primiti kao koristan instrument u istraživanju kalkova. Kako je spomenuto, u nekoliko tipova kategorija kalka dodiruje se s kategorijom posuđenice. To nije čudno, jer su i jedno i drugo posljedica jezične konvergencije. Statističko mjerenje odnosa njihovih zastupanosti u pojedinim jezicima može biti indikator jače ili manje intimne konvergencije toga jezika s nekim stranim jezikom.

⁴⁴ E. Haugen, o. c. 2, str. 784: »Lists of loans often include items which are both loanwords and loanshifts; e. g. American Norwegian *eplepai* »apple pie« in which *eple* is Norwegian *pai* is English. Such loans are often called hybrid loans (the writer suggested loanblends); but from the point of view of bilingual interference they are more likely to be the result of two successive borrowings. The word *pai* was probably borrowed first and was felt to be an established part of the language by the time the compound was made; the impossibility of recapturing the moment of borrowing makes it difficult to reach any conclusion on such point«.

⁴⁵ Usp. M. Mende, *Romanische Lehnwörter im Slowenischen*, Diss. Berlin 1956, str. 2.

I na kraju jedno posve praktično pitanje: da li da se borimo protiv prodiranja kalkova u naš jezik ili da ga toleriramo. Držimo da nećemo pogriješiti ako kažemo da primanje potrebnih kalkova nije nijednom jeziku naškodilo pa neće ni našem. Posredstvom kalkova uključuje se i naš jezik u široke tokove evropske jezične konvergenције, obogaćuje sebe i obogaćuje one jezike koji će ih eventualno preko nas primiti. A »snaga nekog jezika ne sastoji se u tome da tuđe odbija nego u tome da ga apsorbira« (Goethe).

VAŽNIJA UPOTRIJEBLJENA DJELA:

1. W. Betz, *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildung der ahd. Benediktinerregel*. Bonn 1949, str. 1—227.
2. E. Haugen, »Language Contact«, *Actes du Huitième Congrès International des linguistes*. Oslo, 5/8—9/8 1957, Oslo 1958, str. 771—785.
3. K. Schumann, »Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägungen«, *ZfsPh XXXII* (1965), 61—90.
4. B. Unbegaun, »Le calque dans les langues slaves littéraires«, *RES XII* (1932), str. 19—48.
5. B. Unbegaun, »La formation des langues littéraires slaves: Problèmes et état des questions«, *Langue et littérature. Actes du VIIIe Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège CLXI)*, Paris 1961, str. 134—149.
6. U. Weinreich, *Languages in Contact, Findings and Problems. With a Preface by André Martinet*, The Hague 1963, Second Printing, str. XII, 1—149.

Ž. Muljačić: TYPOLOGY OF LOAN TRANSLATIONS

Summary

The author presents a critical evaluation of some more recent works which discuss the typology of loan translations, notably those written in the last two decades by W. Betz (1949), U. Weinreich (1953), E. Haugen (1953 and 1958), and K. Schumann (1965).

Since not even the world languages have worked out a standard terminology applicable to all types and sub-types of loan translations, and as the terms often vary from author to author, the writer of the present article has attempted to establish the link between German and English technical terms and to suggest new Serbo-Croatian equivalents. The previous work done by the Croatian scholars M. Deanović (1934), P. Skok (1953), and V. Vinja (1951 and 1957) was of partial help only.

With the works of these linguists as the starting point, as well as with those of B. Unbegaun (1932 and 1961) and from his own personal practical experience in examining foreign, notably Romance models of loan translations current in the dialects of the Croatian seaboard region, the author has systematized his own observations and has arrived at his own definition of loan translation which, while eliminating what is irrelevant, emphasizes that the essence of a loan translation consists in the transfer from the language-model to the language-replica of at least two elements. A loan translation can be a linguistic sign consisting of at least two monemes or it can be a monomemic linguistic sign whose meaning consists of at least two semes. Between these two basic types, i. e. the loan translation proper and the semantic loan, there is a whole range of intermediate types. Their number is reduced to six, in accordance with E. Haugen. The so-called hybrid loans or loanblends are rare because their »foreign« component had almost regularly become an integral part of the native lexical stock at the time when the transfer occurred.

The author emphasizes the necessity of a detailed study of the so-called erroneous loan translations. Although, perhaps, not deserving their place in the typology, they are important for etymological investigations, because bilinguals have erroneously reproduced the wrong interpretations from the language-model in the language-replica. Thus the results of folk etymology can serve as a peculiar source of loan translation. Investigations of folk etymology have mainly neglected this aspect.

The author also emphasizes the importance of changes in the hierarchy of semes.